

“สูงวัยไม่เสี่ยงอย่างผู้มั่งคั่ง: สร้างนักสื่อสารสุขภาพที่รู้เท่าทันสื่อและสารสนเทศ”

Elderly Use of Risk-Free Media: Creating Health Communicators through Acquiring Media and Information Literacy

ความเป็นมา/ หลักการและเหตุผล

ประเด็นด้านประชากรที่ประเทศต่างๆ ในโลกพูดถึงกันมากในศตวรรษที่ 2000 นี้ ได้แก่ การสูงวัยของประชากร โครงสร้างอายุของประชากรโลกและของประเทศต่างๆ กำลังเปลี่ยนไปในทิศทางที่มีอายุสูงขึ้น สำหรับประเทศไทยได้เข้าสู่สังคมสูงอายุมาตั้งแต่ปี 2548 แล้ว และจะเป็นสังคมสูงอายุอย่างสมบูรณ์ (Complete Aged Society) ในปี 2564 และอีก 10 ปี ในปี 2574 จะกลายเป็นสังคมสูงอายุระดับสุดยอด (Super Aged Society) ซึ่งจะมีสัดส่วนของประชากรสูงอายุขึ้นไปถึงร้อยละ 28 (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2559)

ด้วยจำนวนผู้สูงอายุที่เพิ่มมากขึ้นอย่างรวดเร็วในสังคมไทย ประกอบกับธรรมชาติของผู้สูงอายุที่ต้องเผชิญกับความเสื่อมและภาวะความถดถอยทางร่างกาย จิตใจ และความสัมพันธ์ทางสังคม มักจะส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยผู้สูงอายุมักจะประสบปัญหาด้านเศรษฐกิจเนื่องจากขาดค่าใช้จ่ายในการดำรงชีพที่พอเพียง มีปัญหาด้านสุขภาพและการเข้าถึงบริการสุขภาพ ปัญหาด้านจิตใจที่มาจากความรู้สึกเหงา ว้าเหว่ และไม่เห็นคุณค่าในตนเอง ปัญหาการถูกเอารัดเอาเปรียบที่เป็นผลมาจากการไม่รู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ปัญหาช่องว่างในการสื่อสารและสร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มคนอื่นๆ เป็นต้น ส่งผลให้ผู้สูงอายุต้องอยู่ในบ้าน และมีความรู้สึกว่าตนเองไม่มีประโยชน์ หมกมุ่นค่า และเป็นภาระให้ลูกหลาน (The World Bank, 2559) โดยหลักฐานเชิงประจักษ์ของปัญหาเหล่านี้สามารถเห็นได้จากข่าวเกี่ยวกับผู้สูงอายุนำเสนอผ่านสื่อต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นข่าวอุบัติเหตุ การถูกคดโกง การถูกทอดทิ้ง ความยากจน เป็นต้น ทั้งนี้ ทุกปัญหาที่ผู้สูงอายุเผชิญล้วนมีความสำคัญที่ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากันและที่สำคัญส่งผลกระทบต่อทั้งในระดับบุคคลและสังคมโดยรวม ดังนั้น การให้ความสำคัญในการดูแลสุขภาวะแบบองค์รวม ตลอดจนเสริมทักษะการปรับตัวและสร้างภูมิคุ้มกันในการใช้ชีวิตท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่รวดเร็วจึงเป็นประเด็นสำคัญและท้าทายอย่างยิ่งของสังคมไทยในปัจจุบัน

จะสังเกตได้ว่าในช่วงเวลาที่ผ่านมา ทุกภาคส่วนต่างก็ตื่นตัวให้ความสำคัญกับเตรียมรับการเปลี่ยนแปลงเป็นสังคมผู้สูงอายุ เนื่องจากตระหนักถึงผลกระทบต่อการพัฒนาประเทศไทยทั้งในด้านเศรษฐกิจและความมั่นคงทางสังคม ตลอดจนค่าใช้จ่ายด้านสุขภาพที่จะสูงขึ้นอย่างมาก (ร่างยุทธศาสตร์ชาติระยะ 20 ปี พ.ศ.2560-2579, 2560) หน่วยงานและองค์กรที่เกี่ยวข้องจึงได้กำหนดนโยบายและมาตรการต่างๆ

เพื่อสร้างเสริมคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในมิติต่างๆ ให้ดีขึ้น ไม่ว่าจะเป็นด้านการสร้างสภาพแวดล้อมและนวัตกรรมที่เอื้อต่อการดำรงชีวิตในสังคมสูงวัย การลดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ และการเข้าถึงบริการสุขภาพ ทั้งนี้ เช่นเดียวกับสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ที่ได้กำหนดให้ผู้สูงอายุเป็นกลุ่มเป้าหมายหลักกลุ่มหนึ่งในการดำเนินงานขององค์กรมาโดยตลอด โดยมุ่งเน้นการสร้างเสริมสุขภาพของผู้สูงอายุในลักษณะที่เป็นองค์รวม ทั้งในด้านการดูแลและเสริมสร้างสุขภาพทางกายและใจ การสร้างภูมิคุ้มกันทางสังคม และการส่งเสริมทักษะทางปัญญาเพื่อให้มีสติในการดำรงชีวิต ภายใต้แนวทางการทำงานเชิงบูรณาการและเชิงพื้นที่ที่มุ่งสร้างศักยภาพและความเข้มแข็งให้กับผู้สูงอายุผ่านกลไก เครือข่าย กิจกรรม และกระบวนการมีส่วนร่วมในรูปแบบต่างๆ ซึ่งครอบคลุมถึงประเด็นการพัฒนาทักษะการรู้เท่าทันสื่อ และการส่งเสริมให้ผู้สูงอายุเป็นผู้สื่อสารเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน เนื่องจากเล็งเห็นถึงผลกระทบของสื่อที่มีต่อสุขภาพของผู้สูงอายุ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อภูมิทัศน์สื่อ (Media landscape) ในสังคมไทยได้เปลี่ยนแปลงกลายเป็นยุคสื่อหลอมรวม (Media convergence) ส่งผลให้การใช้สื่อดิจิทัลกลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต แต่ผู้สูงอายุยังขาดทักษะการใช้สื่อและบริโภคข่าวสารหรือสารสนเทศอย่างรู้เท่าทัน โดยผู้สูงอายุมีการแชร์ภาพ ส่งต่อภาพ และข้อมูลโดยไม่ได้ตรวจสอบหรือกลั่นกรองความถูกต้องในสัดส่วนที่สูงกว่ากลุ่มคนช่วงอายุอื่นๆ (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ, 2560) นอกจากนี้ การส่งต่อข้อมูลข่าวสารในลักษณะดังกล่าวยังสะท้อนให้เห็นถึงการขาดความตระหนักในผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นกับผู้รับสารและบุคคลที่เกี่ยวข้องทั้งในแง่การละเมิดสิทธิส่วนบุคคล และการสร้างความวิตกกังวล ในขณะที่การไม่พิจารณาความน่าเชื่อถือของข้อมูลข่าวสารที่เปิดรับก็จะทำให้ผู้สูงอายุเองเกิดความเข้าใจคลาดเคลื่อนจากความ เป็นจริง อันจะนำไปสู่การเกิดความเชื่อและการกระทำที่อาจส่งผลกระทบต่อสุขภาพของตนเอง หรืออาจถูกล่อลวงเอาไรด์เอาเปรียบได้อีกด้วย

ดังนั้น เพื่อให้สอดคล้องกับแนวทางการดำเนินงานเชิงรุกของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ หรือ สสส. โดยแผนระบบสื่อและวิถีสุขภาพทางปัญญาปี พ.ศ. 2561-2563 ในด้านการเสริมสร้างพลังและศักยภาพของผู้สูงอายุให้สามารถดำรงชีวิตในสังคมปัจจุบันอย่างมีความสุขภาวะ ซึ่งให้ความสำคัญกับการสร้างนักสื่อสารสุขภาพที่มีทักษะการรู้เท่าทันสื่อ สารสนเทศ และดิจิทัล มีสุขภาพทางปัญญา และศักยภาพในการสร้างสรรค์สื่อและสื่อสารข้อมูลสุขภาพอย่างมีจิตสำนึกรับผิดชอบต่อส่วนรวมให้กับเด็ก เยาวชน และผู้สูงอายุ (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ, ม.ป.ป.) ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางการดำเนินงานของ “กลุ่มวิจัยการสื่อสารเพื่อการพัฒนา” สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเซีย มหาวิทยาลัยมหิดล ที่ดำเนินงานด้านนี้มาอย่างต่อเนื่องนับสิบปี

ด้วยเหตุนี้ “กลุ่มวิจัยการสื่อสารเพื่อการพัฒนา” สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเซีย มหาวิทยาลัยมหิดล จึงเสนอแนวทางการสร้างสุขภาพผู้สูงอายุด้วยโครงการ “สูงวัยไม่สับสนอย่างสุขุมเสถียร :

สร้างนักสื่อสารสุขภาวะที่รู้เท่าทันสื่อและสารสนเทศ” โดยมีเป้าหมายหลักในการเสริมสร้างทักษะการรู้เท่าทันสื่อดิจิทัลและสื่ออื่นๆ ที่ผู้สูงอายุใช้และเปิดรับเป็นประจำ ภายใต้กรอบแนวคิดการรู้เท่าทันสื่อ สารสนเทศ และดิจิทัล (Media, Information and Digital Literacy – MIDL) เพื่อเสริมพลังให้ผู้สูงอายุสามารถคิด วิเคราะห์ เลือกสรร ตรวจสอบความน่าเชื่อถือของสื่อ และพิจารณาถ่วงกรองข้อมูลข่าวสารด้านสุขภาพที่นำเสนอผ่านสื่อก่อนที่จะยอมรับและปฏิบัติตาม หรือสื่อสารต่อไปยังบุคคลอื่นๆ นอกจากนี้ ยังมุ่งเสริมศักยภาพในการเป็นนักสื่อสารสุขภาวะที่สามารถสร้างสรรค์สื่อที่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อสุขภาวะของตนเองและผู้อื่น ตลอดจนสามารถเป็นผู้ส่งสารที่มีจิตสำนึกและความรับผิดชอบต่อผู้รับสารและสังคมโดยรวม ซึ่งจะเป็นการช่วยลดความเสี่ยงที่เกิดจากการบริโภคสื่อและสารสนเทศ พร้อมๆ กับการสร้างพลังและความรู้สึกมีคุณค่าในตัวเองให้กับผู้สูงอายุที่เกิดจากการมีส่วนร่วมในการสร้างเสริมวิถีชีวิตสุขภาวะอีกด้วย

ทั้งนี้ ผู้สูงอายุที่เป็นเป้าหมายหลักในการดำเนินงานของโครงการฯ คือ นักเรียนผู้สูงอายุที่เรียนในโรงเรียนผู้สูงอายุ ด้วยเล็งเห็นว่ากลุ่มผู้สูงอายุเหล่านี้น่าจะเป็นกลุ่มที่มีความกระตือรือร้นในการใช้สื่อและมีศักยภาพในการเป็นนักสื่อสารสุขภาวะ เนื่องจากแนวคิดในการจัดการศึกษาและกิจกรรมของโรงเรียนผู้สูงอายุที่มุ่งเพิ่มพูนความรู้และพัฒนาทักษะชีวิตที่จำเป็น ในขณะเดียวกันก็เป็นพื้นที่ที่ผู้สูงอายุจะได้แสดงศักยภาพในการถ่ายทอดภูมิปัญญาและประสบการณ์แก่บุคคลอื่น โดยการจัดการศึกษาของโรงเรียนผู้สูงอายุเป็นการเปิดพื้นที่ทางสังคมแก่ผู้สูงอายุผ่านกระบวนการมีส่วนร่วม ในขณะที่ให้ความรู้ด้านสุขภาพ สังคม อาชีพ และกิจกรรมตามอรรถาธิบาย ภายใต้ 4 ชุดการเรียนรู้ ได้แก่ 1) ภาวะสุขภาพของผู้สูงอายุ 2) ผู้สูงอายุในสังคมที่เปลี่ยนแปลง 3) ศาสนา วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น และ 4) การเรียนรู้ตามอรรถาธิบาย ซึ่งในชุดการเรียนรู้ที่ 2 เรื่องผู้สูงอายุในสังคมที่เปลี่ยนแปลงนั้นมีเนื้อหาครอบคลุมความรู้ ความเข้าใจสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงทางสังคม การปรับตัว และการพัฒนาตนเองในสังคมสมัยใหม่ ซึ่งรวมถึงการใช้เทคโนโลยีและการสื่อสารผ่านสื่อออนไลน์ต่างๆ และการมีส่วนร่วมในสังคมรูปแบบจิตอาสา เพื่อสร้างเสริมการเป็นผู้สูงอายุที่ยังคุณประโยชน์ (Productive Ageing) และประสบความสำเร็จ (Successful Ageing) (ศศิพัฒน์ ยอดเพชร , ภาวนา พัฒนศิริ และธนิกานต์ ศักดา, 2560) ดังนั้น การเสริมศักยภาพด้านการรู้เท่าทันสื่อ ไม่เสียสละอย่างสม่ำเสมอจึงสอดคล้องกับแนวทางชุดความรู้ในโรงเรียนผู้สูงอายุ โดยในปัจจุบันมีโรงเรียนผู้สูงอายุทั้งหมด 1,001 แห่ง กระจายในทุกภูมิภาคของประเทศ (กรมกิจการผู้สูงอายุ, 2560)